

„[...]ILLENDŐ GOROMBASÁGGAL”:
NYELVI NORMASÉRTÉSEK PETŐFI UTI LEVELEIBEN

PORKOLÁB TIBOR

<https://doi.org/10.32979/PUM.SPH.2023.1.10>

Petőfi Sándor *Uti levelek Kerényi Frigyeshez* gyűjtőcímű, levélformában írt naplójegyzeteinek meglepően szerény a recepciója az egykorú sajtóban.¹ Pedig ez a *Hazánk* című „kereskedelmi és szépirodalmi” lapban megjelenő, tizennyolc (az elcsúszó sorszámozás szerint húsz) levélből álló közleménysorozat² minden bizonnyal 1847 őszének egyik legjelentősebb – és egyben leginkább kihívó – irodalmi attrakciója. A fogadtatás tulajdonképpen egyetlen számottevő sajtóeseményre korlátozódik: a *Honderű* nagyigényű, ám igencsak talányos vállalkozására, amely az *Uti levelek* szemelvényes újraközlésével igyekszik a költözseni – Petőfi által hatásosan felépített – imázsát lerombolni.³ E szerkesztői szándék érvényesítésére olyan közléstechnika szolgál, amely az idézett levélrészletekhez nagyszámú szövegközi, illetve lábjegyzetes kommentárt társít. Az *Uti levelek*-szemelvények és az ironikus-szarkasztikus kommentárok egybeolvasását feltételező szerkesztői eljárás ritkán adódó lehetőséget kínál Petőfi normasértéseinek vizsgálatára, hiszen a *metatextusok* gyakran olyan *textusokhoz* kapcsolódnak, amelyek – a szerzői énformalás jegyében – látványosan fordulnak szembe a társadalmi és irodalmi szokásokkal, elvárásokkal, regulákkal, hagyományokkal. A *Honderű* már a *lírikus* Petőfit figyelmezteti a provokatív gesztusokra alapozott arculat- és karrierépítés veszélyeire: „De a valódi tiszta lyricusnak magasb hivatása van. Ha csupán nemzeti vadság, utonállás, póriasság az, mit rímekbe s rövid vagy hosszú szótagokba kényszerít, – akkor, ha talentommal bir, ünneplétté lehet pillanatokig – de csakis addig és nem tovább.”⁴ Petőfi prózára váltását (azaz a kötetlenebb szövegalkítást megengedő levélforma alkalmazását) pedig már kifejezetten ebben az összefüggésben értelmezi a lap *Irodalmi ABC*-rovata: „Gondolja magának: versekben még sem lehet az ember oly kedvére goromba, a forma genirozza, s a rím’ kedvéért nem egy ökröt vagy szamarat kell az embernek zsebre tenni, de prózában – ott megy, ott egészen

¹ Lásd a rendelkezésre álló adattárakat: ENDRÓDI 1911; KISS 1987.

² PETŐFI 1847.

³ A sorozat a Zerffi Gusztáv által összeállított *Ökörszem*-rovatban jelenik meg: *Ökörszem* 1847. Megemlítendő még a *Magyar Szépirodalmi Szemle* polemikus cikke, amely az első levél Kerényi Frigyes-apológiáját szembesíti a kritika szabadságának az elvével: *Értesítő* 1847.

⁴ ZERFFI 1846, 302.

szabad utat engedhet az ember finom, gyöngéd, édes, elragadó érzelmeinek, – *s ezért ír P. úr prózában.*⁵ Severus (azaz Zerffi Gusztáv) itt minden bizonnyal a második levél önreflexív – a *contradictio in adiecto* provokativitásával záruló – kiszólására utal: „a’ mint kiértünk a’ hevesi rónára, tisztelendő ur elkezdte gyalázni a’ sikot, mire kötelességemnek tartottam védő szót emelni, még pedig amugy Petőfi modorában, azaz egész illendő gorombasággal.”⁶ A vadságként, útonállásként, póriasságként és gorombaságként azonosított határátlépések azonban még *prózában* sem tűrhetőek meg. Részben azért, mert – a beszéd tárgyát tekintve – nem tartoznak a nyilvánosságra, részben azért, mert – a beszéd módot tekintve – nem méltóak a nyilvánosságra, azaz Petőfi az irodalmon kívülit (így a tüntetően privátot és a tilalmasan intimet), illetve irodalmon alulit (így a közönségeset és az alantast) merészeli bebocsátani a szépliteratúrába.

Tanulmányom⁷ ez utóbbi, azaz Petőfi normasértő nyelvhasználatának a vizsgálatára vállalkozik – mégpedig a nyolcadik levél egy olyan részletéből kiindulva, amelyhez a *Honderű* több ironizáló lábjegyzetet fűz: „És ez még nem elég, hogy az alföldön utaztam, az is hozzá járult, hogy 10, mondd: tíz napi esőzés előzte meg utamat, s még azon fölül az utban is vert az eső két napig. Most már csak képzelheted, milyen multságom volt; vagy dehogy képzelheted, dehogy; ha megszakadsz, sem képzeled. Sátor volt ugyan szekeremen, hanem azért annyi sár ragadt a kerekre, hogy a szó legszentebb értelmében minden száz lépésen meg kellett állnunk s levasvillázni a küllőkről a gáncsoskodó fekete írósvajat... hogy kenné kenyerére az, a kit gondolok s fuladna meg tőle!... ne félj, olyat gondoltam, a kiért nem kár: egy roszt poétát.” E szövegrészhez kapcsolódó lábjegyzetes szerkesztői kommentárok a jóízlést és a szépműtant sértő nyelvi fordulatokra irányítják a figyelmet: a „ha megszakadsz, sem képzeled”-kifejezés „kissé merész!!” minősítést kap; a „gáncsoskodó fekete írósvaj”-metaforát az „Ah! be költői!!!”-megjegyzés kíséri; a „kenné kenyerére az, a kit gondolok s fuladna meg tőle!”-óhajtás pedig „megragadó *gyöngybeszéd*”-ként válik a szerkesztői ironia tárgyává.⁸ A *Honderű* nézőpontjából az utak marasztaló sarának Petőfi-féle textualizálása tehát mind provokatív asszociációs jelentéskörét, mind pedig vulgáris nyelvi regiszterhez való kötöttségét illetően normasértőnek bizonyul.

Az utazási irodalom e *locus communis*ának (a sármotívumnak) illő megjelenítésére két példa is fellelhető a lap 1847. évi folyamában. Az első Kámánházy Béla *Uti vázlat levelekben. Fekete Károlyhoz* című sorozatának második közleményében olvasható: „midőn jó fél nap tettük meg a különben négy mérföldnyi útat – midőn elkésve, a homok rekedt hangu sustorgásaiban s pocsolyáin keresztül éjjel úsztunk – midőn *Vásáros Namény* előtt lovaink kocsinkkal a sárba csaknem belefultak – felkiáltottam *Tóth Lőrinczünkkel*: »Oh boldog Tisza – inglorius Tybiscus – oh fél-

⁵ SEVERUS 1847/b, 315.

⁶ PETŐFI 1847, 407.

⁷ E tanulmány a Kemény Gábor-émlékkonferencián (Miskolc, 2021. november 10.) tartott előadás alapján készült.

⁸ Ökörszem 1847, 279–280.

lábön szendergő gólyák, és csikorgó kútgémekek, – feneketlen utakon megsülyedt oláhszekerek!« – beszélnek hazánk’ nagyságáról – mint e mi Bécsben gyártott, s a magyar szabadság sarában nyakig bukott uti kocsink.”⁹ Itt az utazói *exclamatio* egy többszintű intertextus, mégpedig Tóth Lőrinc *Uti tárczájának* egy olyan (pontatlanul idézett) részlete, amelybe – a szerző nevének említése nélkül – beépül Eötvös József *Búcsú* című költeményének (pontatlanul idézett) két sora: „Oh, boldog Tiszsa! inglorius Tibiscus! oh, csöndes hortobágyi magány! oh, Rákos ősi hallgatagsága! féllábön szendergő gólyák és csikorgó kútgémekek! feneketlen utakon megsülyedt oláh szekerek! reátok gondolék, ’s, »Keblem szorul / ’S egy köny beszél hazám’ nagyságirul.«”¹⁰ A második példa Szilágyi Sándor *Uti album* című sorozatának harmadik közleményében található: „De van Küküllő megyének valamije, mi őt Erdélyszerte híressé teszi – utai. Mondom utai. Küküllő megye’ utai nem olyanok, hogy azok a leírást meg ne érdemelnék. Igen is megérdemlik, mert egyedül, pályatárs nélkül állnak Erdélyben. És mégis azok leírhatlan valamik – annyira rozszak. Hiában erőlködik a nyár felcsókolni hó sugáraival a tavasz’ sarát, ezt tenni nem tudja. Sár és út annyira szeretik egymást, akkora erővel fogódnak össze, hogy készebbek mint Damon és Pythias Deneust, ők is a kerekeket harmadik barátul félöles medrükbe elfogadni, hogysem egymástól megválni tudnának.”¹¹ Ez esetben az út sarába ragadó kerekek közhelye a Cicero által is elbeszélte klasszikus barátságstörténetet hívja elő az emlékeztető: „Damon és Phintias, a pythagorasiak, mondják, oly szeretettel viseltettek egymás iránt, hogy midőn egyiköknek Dionysius tyrannus napot szabna, melyen kivégeztessék, a halálra ítélt pedig ügyeinek elintézésére még néhány napot kérne: kezességet vállalt a másik, hogy amaz visszatérend, ha pedig nem érkeznek meg, haljon meg őmaga. Amaz megjelent a szabott napon, s bámulván kölcsönös hűségöket a tyrannus, kérte őket, fogadnák őt harmadikul barátságukba.”¹² A mindennapi, közönséges motívumot tehát mindkét kontrollszöveg a magaskultúra regiszterébe helyezi: az utazót hátráltató sár az *Uti vázlatban* – a hazai elmaradottság feletti honfibu expressziójaként – kortársi vendégszövegekkel, az *Uti albumban* – a patrióta keserv játékos-humoros kiengeszteléseként – antik parabolával megemelve válik az utazási irodalom rekvizitumává.

A *Honderű* az *Uti levelek* többi nyelvi illetlenségét is célba veszi: nem marad lábjegyzet nélkül a nyolcadik levél „az angyalát is!”-felkiáltása („Beh szép!... Itt egy pár e...a! [ebadta] nem állt volna rozsul”),¹³ és az első levél önérzetes szitkozódása – „de vigye el az ördög a Honderűt” – is megkapja az ironizáló kommentárját: „Igy szeretem önt la! csak szellemdúsan, semmi póriasság; csak okos czáfolat, nem szenvedélyes kifakadások.”¹⁴ Mivel a Petőfi-féle „gyöngybeszédnek”, így a moderálatlan indulati kitöréseknek nincs helyük a nyomtatott nyilvánosságban, a

⁹ KÁMÁNHÁZY 1847, 357.

¹⁰ TÓTH 1844, 41.

¹¹ SZILÁGYI 1847, 514.

¹² CICERO 1857, 123.

¹³ ÖKÖRSZEM 1847, 280.

¹⁴ ÖKÖRSZEM 1847, 220.

Honderű a *Hazánk* szerkesztőjét, Kovács Pált is felelősségre vonja: „Végre nem hallgathatjuk el rosztallásunkat 'Hazánk' szerkesztője' irányában, hogy ily handabandázásokat ki mer nyomtatni! Mi lesz irodalmunkból, ha írók ily hangon kezdenek ordítani – hetvenkedni – lármázni. *Valamirevaló* szerkesztő ezt nem tűrheti – mert ily hangon nem írók – de még kocsisok sem szoktak cselédszobájokban nyelveskedni; – vagy tán irodalmunkat valamivel alábbvalónak akarjuk tekinteni, mint akármely cselédszobát?!”¹⁵ A *cselédszoba* – a *szalonnal* szembeállítva – hasonló jelentésben tűnik fel az *Irodalmi ABC*-rovatban: „Hanem *nálunk* most különösen azon írók' *háttérbeszoritása* a földolog, kik, több vagy kevesb talentommal – mindegy! – a *féktelenséget* az irodalom' cselédszobájából a salonba bevezetni, s a szellemi salonurakat a cselédszobába kiszorítani szeretnék. – *Hiába* – *nekünk nem kell betyárirodalom!*”¹⁶ A *szalon* kitüntetett jelentőséggel bír a *Honderű* szépműtani és szociokulturális önreprezentációjában: jelzésértékű, hogy melléklapja a *Pesti Salon* címet kapja, szerkesztő-kiadója, Petrichevich Horváth Lázár pedig az összművészeti, biedermeier szalonkultúra meghatározó hazai képviselője.¹⁷ E klasszifikációs, identifikációs és (ön)reprezentációs funkciót egyaránt betöltő metaforapár elemei persze variálódhatnak: a *szalont* olykor a *csarnok* váltja („Egy szenvedélyrészeg csoport garázdálkodik a tudomány és műveltség' szent csarnokában”¹⁸), a *cselédszobának* pedig a *csárda* (vagy a *korcsma*) a megfelelője – ahogy ezt Zerffi anonim Hiador-kritikája példázza: „Mi szívesen megadjuk kinekkinek a maga helyét kritikai pantheonában irodalmunknak, csakhogy a szolga ne tolakodjék az ur elé, a csárdák' fia a szőnyegfedte salonokba.”¹⁹ A lírikus Petőfi szalonképtelenségének demonstrálására, illetve az ellen-Petőfiként felmutatott Hiador (azaz Jámor Pál) költészetének elismertetésére egy másik képzetkört is mozgósít a *Honderű*: „örömebb látunk egy furiává alakított márványdarabot, mint a durva kötömeget magát; mert minket inkább a szellem köt le, melly a kődarabba lehelve lön, és ezt *műszemlélet*' tárgyává teremté át.”²⁰ E metaforikus és analogikus ellentétpárok

¹⁵ Ökörszem 1847, 299.

¹⁶ SEVERUS 1847/a.

¹⁷ Erről lásd: KASZAP-ASZTALOS 2018, 61–72. A rivális *Pesti Divatlap* ugyanakkor éppen azt nyilvánítja ki, hogy „nemzetiségünk eredeti tisztaságát nem korcsosult salonokban, hanem a természethez oly közel álló, egészséges köznép körében kell keresni”. (SZEVERIN 1846, 274.)

¹⁸ Heti Szemle 1847, II. 33.

¹⁹ Hiador 1847, 446. Lásd még az *Egy magyar lyricus* Heine–Petőfi-összevetését: „Heine minden illetlenségei mellett is mindig a szellemi salon' embere volt, míg Petőfi mindig a nyers puszták' és csárdák' fia maradt.” (ZERFFI 1846, 322.) E *Honderű*ben befejezetlenül maradt sorozat anonim folytatásában a *csárda* helyét a *korcsma* foglalja el: „egy költőnek szabad-é tisztatlan szellemmel nyilvánosság elé lépni; szabad-é ott oly nyelven beszélnie, mellynek *korcsmában* akadhatnak ugyan csodálói, de mellynek a művészet csarnokaiban hallatszaniok *nem szabad*, ha szépirodalmunkat korcsmairodalommá alásülyedni látni nem akarjuk.” (Tigris és hiéna 1847, 164.)

²⁰ Hiador 1847, 425. Lásd még: „nyers szellem pedig csupán márványdarabokat nyujthat az irodalomnak, mellyeknek aztán egy Phydias, Canova vagy Thorwaldsen által kell

közvetlenül is összekapcsolódhatnak: „Nem fogunk hasonlításokat tenni Hiador és X vagy Y úr között. Lehet-e egy darab carrarai márványt egy Canova’ mesterkezétől vésett Venuszszal összehasonlítani? A milly magasan áll a műteremtény a művész által belélelt szépségzellelem által a természeti teremtmény fölött: olly magasan áll Hiador valamennyi nyers csárdadalnokok fölött, kiknek lantján olly gyakran a durvaság’ fülsértő nyikorgása viszhangzik.”²¹

Petőfi – eltekintve költői pályafutása legelső éveitől – nem igazodik a harmincas–negyvenes évek irodalmi köznyelvét jelentő, a regiszterek szerinti elkülönítéssel alapuló almanachliteratura normarendszeréhez, sőt annak tudatos felforgatásában keresi és találja meg az esztétikai hatáskeltés új, radikális lehetőségeit. A *természeti teremtmény* és a *műteremtény* aszimmetrikus ellenfogalmi hatásosan szemléltetik a *Honderű* körének Petőfi költészetével kapcsolatos legfontosabb kifogását, nevezetesen azt, hogy ez az ifjú poéta – az „ő nagy, valóban szép tehetsége” dacára – martalékul látszik esni „az aljasság és póriasság’ daemonának”.²² Petőfi nem követi a népi felemelésén, megnemesítésén (vagyis a magasirodalmi mintához igazításán) alapuló akkulturációs stratégiát.²³ Zerffi fejtegetése szerint: „talán gyakran gondolkozott égő fájdalommal, miként lehetne a néphez *leszállani*, és azt mégis a lelkesült, dús phantasia’ egébe *fölvezetni*, — azt ekkép fölemelve nemesíteni, javítani?... Ezen *leszállás* és *fölvezetésen* zátonylott eddig P.’ vállalata. Sikerült neki lebecsátkozni, de hogy fölemelkedhessék, ehhez nem volt benne erő, nem kimerítő *ember- és világképzettség*.” A hangsúly itt az „eddig”-re esik, azaz a *Honderű* az *Egy magyar lyricus*-sorozat közreadása idején még nem zárja ki azt, hogy Petőfi „egy jobb geniestől lelkesülve, képes lesz megismerni piszkos helyzetét – magához térend, a »genialitas« nevet bitorló torzultság’ pályáját elhagyandja”.²⁴ Alig egy évvel később az *Uti levelek*-szemelvények ironikus-szarkasztikus kommentárjai már nem csupán arra mutatnak rá, hogy ez a „daróczos, parasztos, pokróczos poéta” *prózában* még gorombább tud lenni, mint *versekben*, hanem azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy a *lebecsátkozást* – minden intés, feddés, serkentés ellenére – nem fogja *fölemelkedés* követni. A nyolcadik levélhez csatolt 18. lábjegyzet a proverbium bölcsességére kifuttatva vonja le a végső konzekvenciát: „Ha még ugy czáfolja is a józan kritika, nem józanodik biz ő meg. Nem. Azért sem! Hiszi, hogy a daróczosság – lángeszűség, pedig: botból nem lesz borotva – *ex trunco non fit Mercurius*.”²⁵

---

szobrokká idomíttatniok! Üdv az olly költői márványdarabok’ birtokosának, ki az értelmes kritika’ szavát figyelembe veszi s elég korán megtanulja a vésűt és kalapácsot forgatni.” (ZERFFI 1846, 363.) A Petőfi–Hiador-szembeállításról lásd: MARGÓCSY 2008.

²¹ Heti Szemle 1847, I. 378.

²² ZERFFI 1846, 303.

²³ E stratégiáról lásd: S. VARGA 2014, 30–33. Lásd még: MILBACHER 2000, 67–73.

²⁴ ZERFFI 1846, 303.

²⁵ Ökörszem 1847, 280.

Bibliográfia

CICERO 1857

Marcus Tullius CICERO: *A Kötelességekről*. Ford. SZALAY László. Pest, 1857.

ENDRŐDI 1911

ENDRŐDI Sándor: *Petőfi nappjai a magyar irodalomban 1842–1849*. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár, 29–30.)

Értesítő 1847

Értesítő. *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847, II. 173.

Heti Szemle 1847

Heti Szemle. *Honderű* 1847, I. 378; II. 33.

Hiador 1847

Hiador. *Honderű* 1847, I. 425–427, 445–447.

KÁMÁNHÁZY 1847

K-HÁZY [KÁMÁNHÁZY] Béla: Uti vázlat levelekben. Fekete Károlyhoz. *Honderű* 1847, II. 339–340, 357–359, 458–460, 494–495.

KASZAP-ASZTALOS 2018

KASZAP-ASZTALOS Emese: *A művészet entusiastája: Petrichevich Horváth Lázár. Egy pályakép kultúratudományos perspektívái*. Doktori (PhD-) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2018.

KISS 1987

Petőfi-adattár. I. Petőfi az egykorú sajtóban és egyéb nyomtatott forrásokban. Kiad. KISS József. Budapest, Akadémiai, 1987. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 11.)

MARGÓCSY 2008

MARGÓCSY István: Petőfi és Hiador. *Irodalomtörténet* 89/3. 2008, 402–409.

MILBACHER 2000

MILBACHER Róbert: „...földben állasz mély gyököddel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és póriás hagyományának vázlata*. Budapest, Osiris, 2000. (Doktori Mestermunkák.)

Ökörszem 1847

Ökörszem. *Honderű* 1847, II. 220, 279–280, 299, 360, 498–499.

PETŐFI 1847

PETŐFI Sándor: Uti levelek Kerényi Frigyeshez. *Hazánk*. 1847, 404, 407, 410–411, 415, 419, 422, 427, 439, 443, 450–451, 463, 470–471, 478, 483–484, 487, 490–491, 547–548, 559, 567.

S. VARGA 2014

S. VARGA Pál: Akkulturációs stratégiák a 19. századi magyar irodalomban. In: S. VARGA Pál: *Az újraszótt háló. Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban*. Budapest, Ráció, 2014, 28–37.

SEVERUS 1847/a

Irodalmi ABC Severustól. XXXVIII. Lisznyay Kálmán. *Honderű* 1847, II. 230.

SEVERUS 1847/b

Irodalmi ABC Severustól. XLV. Petőfi Sándor. *Honderű* 1847, II. 314–315.

SZEVERIN 1846

SZEVERIN: Irodalmi levelek Constanciához. VIII. *Pesti Divatlap* 1846, I. 274–75.

SZILÁGYI 1847

SZILÁGYI Sándor: Uti album. *Honderű* 1847, I. 114–116, 353–354, 513–516; II. 349–351, 405–411, 469–470, 489–492.

Tigris és hiéna 1847

Tigris és hiéna! *Budapesti Híradó* 1847, I. 163–164.

TÓTH 1844

TÓTH Lőrincz: *Uti tárcza. Ötödik füzet: Brittföld*. Pesten, 1844.

ZERFFI 1846

ZERFFI I. G.: Egy magyar lyricus. Irodalmi levelek Dr. Laube Henrikhez Lipszében. I–XI. *Honderű* 1846, II. 221–224, 241–244, 261–264, 281–285, 301–303, 321–325, 361–363, 401–402, 421–423, 441–444, 461–465.